

ARAB TILI BADIY MATNLARIDA LEKSIKANING QO'LLANILISHI

Izzatillayev Fayzullo Lutfullo o'g'li

Magistr, O'zbekiston jahon tillari universiteti

Annatatsiya. Ushbu maqola arab tili badiiy matnlarini tarjima qilish jarayonida duch keladigan muammolarga bag'ishlangan. Maqolada har bir tarjimani, shu jumladan, badiiy tarjimani ham muayyan bir tilda yaratilgan asarning leksik til vositasida qayta ishlanganligi sifatida to'g'riligi, to'liqligi va tarjima jarayonidagi ba'zi g'alizliklar, muqobil va o'xshash so'zlarni tanlash haqida mulohazalar bildiriladi va bu borada olimlarning fikrlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Lug'atshunoslik, lingvistika, leksika, semantika, arab imlosi, so'z qo'llanilishi, grammatik tahlil.

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам, возникающим в процессе перевода арабских художественных текстов. В статье каждый перевод, в том числе художественный, рассматривается как произведение, созданное на определенном языке, как переработка произведения, созданного на определенном языке, его правильность, полнота, а также некоторые ошибки в процессе перевода, а также выбор альтернативных и близких слов, высказываются мнения и анализируются мнения ученых по этому поводу.

Ключевые слова: лексикология, лингвистика, лексика, семантика, арабское правописание, словоупотребление, грамматический анализ.

Abstract. This article is devoted to the problems that arise in the process of translating Arabic literary texts. In the article, each translation, including literary translation, is considered as a work created in a certain language, as a processing of a work created in a certain language, its correctness, completeness, as well as some errors in the translation process, as well as the choice of alternative and related words, are expressed opinions and opinions of scientists on this matter are analyzed.

Key words. lexicology, linguistics, vocabulary, semantics, Arabic spelling, word usage, grammatical analysis.

Kirish

Ming yildan ortiq tarixga ega bo'lgan boy ma'naviy merosimiz, asosan, arab yozuvidagi manbalar orqali yetib kelgan. Ma'lumki, bu yozuv arablarnigina emas, balki arab bo'lmagan ko'pgina sharq xalqlarining adabiyoti va fanida qo'lanib kelgan harf-tovushli yozuvdir. U qadimgi finikiy yozuvining oromiy tarmog'idan kelib chiqqan. Milodning III–IV asrlarida shakllanib, arab tilining ifodasi uchun qo'llana boshlagan va "arab yozuvi" nomini olgan. Oromiy alifbosida 22 ta harf bo'lgan. Arablar bu alifboga 6 ta yangi tovush harf (غ ظ ض ذ ح ث) qo'shib, 28 taga

yetgazganlar. Harflar soʻz boshida, soʻz oʻrtasida, soʻz oxirida va alohida yozilish shakllariga ega. Ular ا (alif), د (dol), ذ (zol), ر (re), ز (ze), و (vov) boʻlib, soʻz boshida va soʻz oʻrtasida qoʻshilib yozilmaydi. Arab yozuvidagi 28 ta harfdan 18 tasi mustaqil grafik belgisiga ega. Boshqa harflar ustiga yoki tagiga qoʻshilgan nuqtalarning soniga qarab farqlanadilar. Arab alifbosidagi harflarning deyarli hammasi undosh tovushlarni, faqat uchasi – ا (alif), و (vov), (yo) unli tovushlarni bildirib keladi. ("Vov " va "yo" ham unli, ham undosh vazifasini bajaradi). Bu yozuvda unlilarni ifoda qilish uchun harflarning ost-ustiga qoʻyiladigan harakatlardan foydalaniladi. Biroq, arab yozuvida unlilarga ishora qoʻyilmasa ham, soʻzlar sarvu nahv qoidalariga koʻra mazmunga moslab oʻqilaveradi.

Leksikologiya

Leksikologiya – til tarkibini urganuvchi lingvistikaning bir qismidir. Leksikologiya suzi grekcha "leksus" – soʻz va "logos" – soʻz, fan, taʼlimot degan maʼnolarni anglatadi. Mazkur ibora soʻzma-soʻz tarjima qilinganda "soʻz haqidagi soʻz", "soʻz haqidagi fan" maʼnolarini anglatadi. Shundan kelib chiqib, leksikologiyaning asosiy mavzusi soʻz yokitilning leksik birligidir. Lekin suz nafaqat leksikologiyaning mavzusi bulmay, balki, u tilning asosiy oʻrnini egallaydi. Leksikologiya soʻzlarning nomenativ (lotincha "nominatio" – nom, nomlash) tomonini oʻrganadi. Soʻzlarning nominativ birligi – uning asosiy xususiyati xisoblanadi. Leksikologiya, asosan, soʻzlarning nomlanishiga ahamiyat qaratadi. M: طيار soʻzini olsak. Morfologiya fani bu soʻzning holati jinsi, soni, kelishigi kabi grammatik tomonlarini aniqlasa, leksikologiya esa bu suz samolyotni boshkaruvchi kishi yaʼni uchuvchi ekanligini kursatadi. Soʻzlarni taxlil qilishda birinchi urinda mazkur suzning individual (alohida) soʻz maʼnosi, yaʼni individual semantik (grekcha "semantikos" – anglatuvchi) maʼnosi turadi. Soʻzning individual maʼnosi leksik maʼno deb ataladi.

Soʻz leksik semantik birlik

Demak, soʻzlarni tilning leksik semantik birligi sifatida urganishda quyidagi uch masalaga eʼtibor berish talab etiladi. 1. Soʻz maʼnolari kurilishi (strukturasi). 2. Soʻzlarning semantik strukturasi (kup maʼnoli). 3. Suzlarning kullanilishi. Bir maʼnoli va koʻp maʼnoli suzlar. Bir maʼnoli suzlar (monosemantik) fakat doimiy bir maʼnoni anglatadi. Masalan, طعام و دوعان kabi. Koʻp maʼnoli soʻzlar semantik ikki yoki undan ortiq (polesemantik) maʼnolarini anglatadi. "Axmad كاد احمد يطير من الفرخ xursandchilikdan uchayozdi" (uchishiga oz qoldi). Bu misolda طار – uchmoq feʼli faqat kush, samolyotga ishlatilishidan tashqari inson uchun ham qoʻllanilishi koʻrsatilgan. Yaʼni, bu feʼlning polesemantik – koʻp maʼnoli tomoni koʻrsatilgan.

Leksikologiya soxasida arab klassik olimlari olib borgan tadkdkotlari chukur izlanishlarga asoslanganligidan tashkari, ular uzining kalami, mavzu va mazmun doiralarining xilma-xilligi, karashlarining rang-barangligi bilan xam dshdatga sazovordir.

Arab leksikologiyasi haqida

Leksikologiya fan sifatida garchi ancha kech, yaʼni endigina tan olinayotgan bulsada, aslida u arablarda XI asr boshidayoq; fan sifatida tan olingan boʻlib, u فقه اللغة علم اللغة nomlari bilan mashhur boʻlgan. Abu Hayyan, Ibn Faris, Al-Kisoiy, Abdul-

Latif Bag'dodiy, Sibavayhi, shuningdek Ibn Jinniylarning asarlari shulardan dalolat beradi. Masalan, 1002 yili vafot etgan Ibn Jinniylarning *"Xususiyatlar"* deb nomlangan asari ko'pchilik mutaxassislar fikricha ushbu davrning nazariy asarlari ichida eng yaxshisidir. Bu asar 1952-55 yillarda Misrda nashr etilgan 1200 sahifadan iborat asar bulib, unda o'z davriga nisbatan o'tata yuqori saviyadagi nazariy masalalar bilan bir qatorda so'z mazmunining o'zaro aloqadorligi, so'zning hosil bulishidagi tarkibiy tizimlari, masalalari, qiyos vabenazirlik (anomaliya) ning axamiyati, so'z variantlari, uning ishlatilishi va boshqa masalalar ham kurib chiqilgan. 1004 yilda vafot etgan Ibn Farisning *الصحاح في اللغة* (qisqachasi *"Assohibiy"*) (Fiqx sohiblari va arablarning qonunlarini tilda ifodalanishi) asarida esa juda mo'jaz va ayni paytda, lo'nda bir usulda grammatik, filologik, leksikologik, semasiologik masalalar qamrab olingan. Jumladan unda arab adabiy tili suz zaxiralarining tarkibi, so'zning ishlatilishiga ko'ra tasnifi, asl va o'gay so'zlar, so'zning fonomorfologik variantliligi, ifoda etuvchi va ifodalanuvchining o'zaro munosabati masalalari, so'zning tub va ko'chma ma'nolari, ko'p ma'nolilik, shakldoshlik (omonimiya), ma'nodoshlik (sinonimiya), etimologiyadagi asl o'zakning ismiy va fe'liy sinflarga tasnif qilinishi va boshqa ko'pgina masalalar qamrab olingan. Tilshunoslikka oid juda ko'p mashhur asarlar orasida bir oz keyin yashagan olimlardan Jaloliddin As-Suyutiylarning (1445-1505) *المزهر في فقه اللغة* - *"Leksikologiyaga oid she'riy ijodiyoti va uning turlari"* asari alohida o'rin tutadi. Olimning o'zi ko'p qirrali, o'ta layoqatli bo'lib, o'z asarida tilshunoslikka oid turli qarashlar va nuqtai nazarga ega bo'lgan olimlarning fikrlarini imkoniyati boricha to'plagan bo'lib, ularning yarmidan oshiqqrog'ini leksikologiyaga doir masalalar egallaydi. Undagi uxshash yoki qarama-qarshi fikrlarning o'ziga xos bir usulda taqdim etilishi ungacha bo'lgan butun bir davrdagi ilmiy jarayonning qanday kechgani xaqida aniq va yaxlit tasavvur xosil bo'ladi.

Arab tili badiy matnlarida leksika

So'z sharhi va talqiniga bag'ishlangan ko'p masalalar Abu Hatam ar-Roziylarning (vafoti 933) *كتاب الزينة* *"Ziynat kitobi"* asarida yaxshi yoritilgan. Arabshunoslar orasida katta shuxrat topgan asarlardan yana biri Abu Mansur Sa'labiylarning *الاسرار العربية* *"Leksikologiya va arab tilining sirlari"* asari alohida Urin tutadi. Bu asarda chet tilidan, asosan fors tilidan uzlashtirilgan suzlar ruyxati berilgan. Leksikologiya so'z muammolaridan ko'prok tadqiq qilingani bu suzlarni bir-biridan ajratish masalasi, ya'ni so'zlar klassik tilga mansubmi yoki adabiy tilga oidmi, shuningdek suzlashuv tiliga mansubmi yoki xalk tiliga oid so'zmi, xuddi shuningdek, so'zlar tub arabchami yoki o'zlashtirilganmi ana shu tomonlariga e'tibor qaratilgan. Arab olimlari so'zlarning lug'aviy ma'nosini atroflicha o'rganganlar. Jumladan, arabshunos olimlar quyidagi atamalardan so'zlarning ma'nolarini berishda foydalanganlar. So'zlarning tub ma'nosini *"المشترك اللفظي"* omonimlarni *"المجاز"*, ma'nosini esa *"الحقيقة"*, sinonimlarni *"الترادف"*, ikki antonim ma'nosiga ega bo'lgan so'zlar deb nomlaganlar.

Hozirgi zamon arab milliy tilshunosligi ba'zi istisnolarni hisobga olmaganda arab tilining grammatikasi, leksikasi, semasiologiyasi (ya'ni suz va iboralarning ma'nosi va uning o'zgarishini o'rganish sohasi) an'anaviy yo'lidan ketmoqda. Aksariyat hozirgi zamon mualliflarining asarlarida eski lingvistik an'ana davom etmoqda. Jumladan, eski an'ana bilan universitetlarning darsliklari, xususan arab tilshunosligi kurslarida "فقه اللغة" atamallari qo'llanilmoqda. Bunday olimlar qatoriga misrlik Abul-Voxid Vofiy, Suriyalik Muxammad Al-Muborak, iroqlik Subxiy as Saloxlar kiradi. Ularning asarlari bayonining muxtasarliligi, tilga oid materiallarning ayniqsa zamonaviy materiallarning siyrakligi bilan harakterlanadi.

Bu sohadagi amaliy ishlar xam an'anaviy uslubdagi prinsiplarga bo'ysungan. Masalan, Genri Lammens, Ibroxim al-Yazijiy, Rofail Naxla asarlaridagi go'ya uning Ibn Sikkat al-Hamadoniy, Abdul-Xalal Askariy, Sa'labiy va boshqalarning asarlaridan foydalanganliklaridan dalolat beradi.

Xulosa

Demak har bir arab tilini o'rganuvchi, agar u chinakam tarjimon bo'lsa, ushbu til haqida o'z dunyoqarashi, binobarin, o'ziga xos tasvir vositalariga ega bo'ladi. Tarjimonning o'ziga xosligi uning qaysi mualliflar va qaysi asarlarni o'z ona tilida qayta yaratishni tanlashida ham namoyon bo'ladi. Til- tarjimon uchun matnning ideal muallifi bilan birlashishdir. Ammo bu birlashish ixtiro va topqirlikni, empatiyani, ko'rish keskinligini va izlanishni talab etadi. Bular, albatta, asl muallifning o'ziga xosligiga soya solmaydigan tarzda ijodiy individuallikni ochib berishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxat:

1. T.Sh.Qodirov "Arab tili leksikologiyasi" Toshkent davlat sharqshunoslik instituti 2010 B-7-15.
2. V.M.Belkin. Arabskaya leksikologiya. -M., 1975.
3. N.V.Yushmanov. Stroy arabskogo yazika. Vtoroe izdanie. -M., 1994.
4. B.M.Grande. Arabskaya grammatika v sravnitelno - istoricheskom osveshenii. -M., 1996.